

Konec obdobja simuliranih sprememb v Bolgariji

Zdi se, da je Bolgariji usojeno, da ostaja v senci medijev. Čeprav je 11. novembra 1989 po pravici prišla na prve strani svetovnih časnikov, pa se novica prejšnjega dne o odstopu Todorja Živkova z vseh partijskih in državnih funkcij vendarle ni mogla kosati s sočasnim rušenjem berlinskega zidu. Tudi v Sofiji so tega dne porušili zid: naredili so konec najdaljši osebni vladavini (dolgi 35 let in pol) v povojni zgodovini vzhodne Evrope. Umik Todorja Živkova iz političnega življenja je neposredna posledica »dvornega udara«. Zamenjava, ki je na njegovo mesto pripeljala bivšega ministra za zunanje zadeve Petra Mladenova, je v naslednjih dneh sicer dobila veliko podporo tisočev demonstrantov na mitingih, ki pa so hkrati predložili tudi precej dolg seznam svojih zahtev.

Mnogo teh zahtev novo vodstvo ne bo moglo izpolniti – tudi če bo nadaljevalo s kadrovske spremembami. Vzrok za to ni zgolj v niti malo obetavni dediščini, ki jo je zapustil Todor Živkov – to pa je nadvse zaskrbljujoča ekonomska in politična kriza – marveč je vzrok tudi v popolnoma nepričakovani naglici in odločnosti v postavljanju teh zahtev. Bolgarska javnost se je predstavila kot zelo nadarjen učenec: posnetki protestov in agonije socializma po vsej vzhodni Evropi, ki so se mešali z lastno izkušnjo življenja v takšnih režimih, so se takoj in brez vsakršnega oklevanja na mitingih pretočili v zahteve po svobodnih volitvah, večstrankarskem sistemu, pravni državi...

Od prvega dne zamenjave na vrhu bolgarske oblasti so bila pri oblikovanju zahtev do novega vodstva in v težnjah po globljih političnih spremembah posebej aktivna neodvisna bolgarska politična gibanja in skupine. Nastali so konec preteklega in v začetku tega leta – in četudi niso to številčno velike organizacije, že pridobivajo mnogo privržencev. Med temi gibanji in skupinami naštejmo najpomembnejše: Neodvisni diskusijski klub za podporo glasnosti in perestrojki (ustanovljen 3. novembra 1988 na sofijski univerzi); Demokratična liga za varstvo človekovih pravic (ustanovili so jo predvsem pripadniki turške narodnosti v decembru 1988); Neodvisno združenje za varstvo človekovih pravic v Bolgariji (aktivno je od začetka leta 1988, člani pa niso zgolj pripadniki turške narodnosti, marveč tudi Bolgari); Neodvisni odbor za varstvo okolja (prva neodvisna ekološka organizacija v Bolgariji, bolj znana pod imenom komite Ruse, ki so ga takoj po ustanovitvi leta 1988 prepovedali); Eko-glasnost (nova ekološka organizacija, ki je v času, ko je v Sofiji zasedala mednarodna ekološka konferenca, priredila javno protestno zborovanje); Odbor za religiozne pravice, svobodo vesti in duhovne vrednote (ustanovili so ga pravoslavni duhovniki marca 1988) in Podkrepa (Podpora, neodvisni sindikat intelektualnih delavcev Bolgarije).

Metode vladanja

Skrivnost dolgotrajnosti oblasti Živkova je bila posrečena kombinacija treh metod: zvestobe Moskvi, permanentnih čistk in večče simuliranih sprememb.

Odnos do sovjetskega političnega vrha je Živkov vedno uravnal po turškem reku: »Ne seka se glav, ki se priklanjajo«. Priklanjal se je Hruščovu, Brežnjevju in Gorbačovju ter svoji državi »pridelal« epitet najbolj zvestega zaveznika in najbolj predanega »satelita« ZSSR. V uspeh Gorbačova je Živkov začel verjeti sicer šele po skoraj dveh letih po njegovem prihodu na vrh sovjetske partije, zato se bolgarska perestrojka tudi začela januarja 1987; vendar pa je Živkov s spretnimi potezami mojstra simulacije sprememb že v nekaj mesecih pustil za sabo celo prepričane oboževalce Gorbačovljevih reform in se preobrazil v strastnega zagovornika »preustrojstva«, seveda le na papirju.

Že po tradiciji nejasne meje med sovjetskimi in bolgarskimi interesi (in njihovimi zagovorniki) v bolgarskem političnem vrhu so bile verjetno tisto, kar ga je nazadnje prisililo, da se je moral posloviti od vseh funkcij. Osemindesetletni Živkov preprosto ni mogel doumeti, da se je spremenila sama narava lojalnosti do Moskve: v času Gorbačova bi moralo biti v njej nekaj več kot zgolj verbalno priseganje na reformo.

Trajna značilnost vladavine Živkova je bila tudi učinkovito obračunavanje s sleherno opozicijo njegovi nedeljivi oblasti. Tarča so bili predvsem konkurenti oz. njegovi možni nasledniki. Prvi velik tovrstni zalogaj za Živkova je bil Vlko Červenkov, »bolgarski Stalin«, kot so ga imenovali. Leto po Stalinovi smrti, na valovih »otoplitve«, je prepustil Živkovu položaj prvega sekretarja bolgarske komunistične partije, zase pa je zadržal mesto premiera. Toda po XX. kongresu KP SZ 1956. leta se je moral odreči tudi temu položaju – začela se je namreč zmagovita »aprilska linija« Todorja Živkova. Naslednja žrtev je bil leta 1962 Anton Jugov, prvi povojni minister za notranje zadeve in naslednik Červenkova na položaju ministrskega predsednika. Tri leta kasneje je Živkov pravočasno odkril in zatrl poskus vojaškega udara, pri čemer ga je najodločneje podprl minister za obrambo Dobri Dužrov. Prav s tega položaja je Džurov, kot se zdi, tudi največ prispeval k strmoglavljenju Živkova 10. novembra 1989.

Ko je leta 1965 zatrl vojaški udar, je Živkov dokončno utrdil svoj nadzor nad močnim policijskim in vojaškim aparatom. Žrtve nadaljnjih čistk v samem političnem vrhu so postali mlajši aparatčiki, ki so bili izbrani zaradi svoje sposobnosti in lojalnosti, odstranjeni pa so bili v trenutku, ko bi v njih mogli prepoznati naslednika za vse bolj starajočega se Todorja Živkova. Konec leta 1960 je takšna usoda doletela Lučezarja Avramova, ki je preveč dobesedno razumel usmeritev h gospodarskim reformam, šest let pozneje pa je bila čistka v politbiroju potrebna zato, da se je Živkov rešil Ivana Abadžijeva, ki je bil sicer zaslužen za mnoge poprejšnje čistke v korist Živkova.

Zadnja pomembna zamenjava na vrhu se je zgodila julija 1988. Čudomir Aleksandrov je bil primoran zapustiti komaj sprejeto premiersko mesto, kar mu je onemogočilo, da bi nasledil Živkova – kar se je sicer zadnja leta predvidevalo in pričakovalo. Če bi do tega ne prišlo, bi bil danes verjetno namesto Petra Mladenova prav ta tehnokratsko naravnani funkcionar z mnogo več razlogi in bolj prepričljivo na čelu »deživkovizacije«.

Simuliranje sprememb

Malo je držav, ki bi tako zlahka in tako pogosto spreminjale strateške smeri svojega razvoja, prioritete in cilje, vlade in ministrstva, kot je to počela Bolgarija v obdobju vladavine Todorja Živkova. Težko je tudi samo naštetiti vse »lepotne«

spremembe in popravke v organizaciji oblasti, ki so jih izpeljali z enim samim ciljem: da bo po spremembah ostalo vse enako kot je bilo prej.

Posebej je to značilno za zadnje obdobje »revolucionarnega prestrukturiranja«. Od druge polovice tega desetletja dominirata v uradni bolgarski ideologiji dve temi: znanstveno-tehnološka revolucija (»najvišje merilo za izgradnjo razvite socialistične družbe«) in samoupravljanje (»splošno načelo skupne družbene organizacije«). V času, ko je v Jugoslaviji prišlo do splošnega upadanja navdušenja za idejo samoupravljanja, je začel Živkov posnemati prav tiste njegove elemente, za katere se je v Jugoslaviji že zdavnaj zanesljivo vedelo, da ne morejo presnoviti strukture in načina izvajanja obstoječe oblasti. V tem času je bil Kardelj verjetno v uradih bolgarskega centralnega komiteja najbolj bran avtor. Tako kot jugoslovanska država leta 1950 je tudi bolgarska država spomladi 1988 predala podjetja delavcem v upravljanje, pred tem (1986) pa jih je oborožila z novim Kodeksom dela, ki bi ga najbolje opisali kot slab posnetek Zakona o združenem delu.

V naglici, s katero je hotel dokazati naklonjenost novi usmeritvi Gorbačova, je Todor Živkov julija 1987 predstavil dokument, ki so ga takoj označili kot »novi partijski program«. V njem ostro obsoja vodilno vlogo komunistične partije, kajti ta med drugim »pelje k vseobči oblasti partijskih organov in funkcionarjev, ki je ni mogoče nadzorovati«. V tem času je Živkov kritiziral »fevdalne kneževine« voditeljev, ne vedoč, da bi lahko postal ta izraz zelo neugoden za položaj, s katerim so samo dve leti kasneje označevali njegovo oblast.

Šest mesecev po uvedbi »novega partijskega programa« se je kritični odnos do partije – kot vselej dotlej – potišal. Da bi odgnali sum glede zapostavljanja njene vodilne vloge, je bilo v tem referatu edinega možnega govornika v tej deželi rečeno, da je partija »porok, generator in organizator boja za kvalitetno obnovo socialistične družbe«. Vendar pa je treba hkrati zapisati, da je ob tej priložnosti, v januarju 1988, Živkov dejal, da je »življenje pokazalo, da so možnosti dosedanjega modela socializma pri nas že izčrpane«. Za možnosti drugačnega socializma pa ni imel več niti časa niti moči.

Konec in nov začetek

Začetek konca vladavine Todorja Živkova je zaznamoval letošnji izgon 310.000 pripadnikov turške manjšine, ki so jih v Bolgariji imenovali »Bolgare muslimanske vere«. To barbarsko dejanje brez primere je izzvalo soglasno mednarodno obsodbo in izolacijo Bolgarije, pa tudi glasne proteste v državi.

Zaradi eksodusa Turkov se je podaljšal seznam bolgarskih gospodarskih zagat. Računajo, da je ta država, ki je sicer v nenehnem lovu za novimi delavci (trenutno dela v Bolgariji prek 20.000 Vietnamcev), nenadoma ostala brez 5,4% potrebne delovne sile, kar bo zmanjšalo letošnjo proizvodnjo v vrednosti od 1,5 do 2,5 milijard levov. Z izseljevanjem Turkov je najbolj prizadeto kmetijstvo, predvsem proizvodnja tobaka, najpomembnejšega bolgarskega izvoznega artikla, ki prinaša Bolgariji letno približno 600 milijonov dolarjev dohodka.

Konec junija 1989 je bolgarska vlada predlagala zanjo značilno rešitev za to vprašanje: vpeljala je namreč »civilno mobilizacijo v mirnem času«, in to za vse polnoletne osebe, ki jih je mogoče razporediti na kakršnokoli delo kjerkoli v Bolgariji.

Ekonomska kriza v Bolgariji seveda s tem ni niti malo umiljena. Negativni trendi iz srede sedemdesetih let se celo pospešeno nadaljujejo, kar se najbolj jasno

pokaže v napol praznih trgovinah, kjer cene v zadnjih nekaj letih prehitevajo naraščanje plač.

Že v začetku minulega desetletja je Bolgarija sestopila z vrha seznama evropskih gospodarstev, ki so se dotlej razvijala najhitreje. Sredi sedemdesetih let se je 5% rast porabe na prebivalca zaustavila; to pa je bilo tisto, na kar se je opirala legitimnost režima vse od začetka leta 1960. Podoben trend lahko opazamo tudi pri narodnem dohodku. Po uradnih bolgarskih podatkih je narodni dohodek med leti 1966 in 1970 rasel z 8,75% letno stopnjo. V naslednjih petletkah se je stopnja rasti zmanjšala na 7,8%, potem na 6,1%, v prvi polovici osemdesetih let pa celo na stopnjo 3,7%. Nekateri zahodni analitiki ocenjujejo, da je po merilu narodnega proizvoda na prebivalca Bolgarija »po štiridesetih letih nepretrganega socialističnega napredka« med evropskimi državami, kjer je tik pred drugo svetovno vojno zasedala 21. mesto, zdaj padla na 23. mesto.

Tradicionalno pomembna kmetijska proizvodnja v Bolgariji se je med leti 1970 in 1981 povečala le za 19%, kar je na tem področju najslabši rezultat med državami SEV, z izjemo Sovjetske zveze.

Kljub visokim planskim ciljem in nenehni ideološki ofenzivni naravnosti k tem ciljem, bolgarski konvertibilni izvoz od začetka tega desetletja nenehno upada, večja pa se odvisnost Bolgarije od partnerjev v SEV-u, kajti kar 79,2% bolgarske blagovne menjave v letu 1986 je bilo opravljene s temi državami. Hkrati pa se je kljub velikemu odrekanju in pomanjkanju zunanji dolg te države do Zahoda zmanjšal samo za približno milijardo dolarjev – glede na rekordnih 3,8 milijard leta 1978.

Naslednikom Todorja Živkova torej ne bo lahko. Tako kot druga posttotalitarna vodstva v vzhodni Evropi bodo morali svojo legitimnost dokazati na dveh frontah: s krepitvijo gospodarstva in s politično demokratizacijo. Cena za socializem je visoka, vendar jo bo treba enkrat plačati.